

Литература

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: Україна- Віта, 1995. – 202 с.
2. Курдюмова И. М., Калининченко Н. И. Профессиональное развитие педагогов: опыт московской школы // Педагогика. 1998. -№ 3. – С.14-18.
3. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: ООО «КММ», 2006. – 240 с.
4. Рибаченко В. Ф. Саморазвитие как способ свободного становления субъекта / Психологія суб'єктної активності особистості. – К.: Інститут психології АПН України, 1993. – С. 83-84.
5. Темко Г. Д. Військове виховання на Україні: історія розвитку та сучасні проблеми: Монографія / Г. Д. Темко, М. І. Томчук. – К.: Варта, 1996. – 102 с.
6. Теории личности в западноевропейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности / Ред. Д. Я. Райгородский. – Самара: Бахра, 1996. – 480 с.
7. Шиян О. М. Аутопедагогическая компетентность педагога // Педагогика. 1999. - № 1. – С. 54-68.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

УДК 37.014

Бенера В. Є.

У статті розкривається сутність самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти. Визначені основні характеристики самостійної роботи студентів вищої школи представниками прогресивної педагогічної думки досліджуваного періоду. За результатами історико педагогічного дослідження здійснено визначення зазначеної дидактичної категорії.

Ключові слова: самостійна робота, внутрішня самостійність, самодіяльна праця, самостійна компетентна особистість.

СУЩНОСТЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХІХ – НАЧАЛО ХХ В.)

Бенера В. Е.

В статье раскрыта сущность самостоятельной работы в учебном процессе высшей школы. Определены основные характеристики самостоятельной работы в учебном процессе высших учебных заведений представителями прогрессивной педагогической мысли исследуемого периода. Сформулировано определение исследуемой дидактической категории.

Ключевые слова: самостоятельная работа, внутренняя самостоятельность, самостоятельный труд, самостоятельная компетентная личность.

THE ESSENCE OF STUDENTS' SELF-WORK IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS (THE SECOND HALF OF THE XIXTH – THE BEGINNING OF THE XXTH CENT.)

Valentyna Benera

The the essence of students' self work in the educational process in higher educational establishments is being disclosed. The main characteristic features of students' self work in higher educational establishments given by the representatives of progressive pedagogical conception of the period researched are pointed out. As a result of the research, the definition of the above mentioned didactic category is being given.

Key words: *self work, inner independence, self activity, creative work, independent competent individual.*

Проблема самостійної роботи студентів знаходиться постійно у сфері інтересів дослідників та практиків вищої школи. Однак процес реформування національної вищої освіти неможливий без вдумливого, критичного переосмислення і використання наукового доробку попередніх поколінь на підставі узагальнення результатів теоретичного аналізу, вивчення наукових, методичних джерел та архівних матеріалів. Вищезазначене зумовлює потребу дослідження витоків ідей організації самостійної роботи студентів в історії вітчизняної педагогіки, визначення сутності, провідних тенденцій, етапів та чинників організації самостійної роботи студентів у досліджуваній період як складової навчально-виховного процесу та розроблення на основі аналізу історичного досвіду технології самостійної роботи студентів, яка б сприяла прогресивним змінам у здобутті якісної вищої освіти та забезпечувала педагогічні умови її реалізації.

У теорії і практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою удосконалення самостійної роботи студентів: здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми використання самостійної пізнавальної діяльності як засобу активізації навчального процесу (О. Адаменко, В. Вихрущ, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, О. Микитюк, Т. Завгородня, Г. Кловак, В. Майборода, Л. Хомич та ін.); обґрунтовано вплив самостійної роботи на процес пізнання (В. Буряк, В. Вергасов, Б. Єсіпов, О. Мороз, Р. Нізамов, М. Нікандров, П. Підкасистий, Т. Шамова, Г. Шукіна та ін.); розглянуто теоретико-методологічні основи організації самостійної роботи в системі підготовки педагога в умовах університетської освіти (А. Алексюк, Л. Артемова, В. Бондар, С. Вітвицька, О. Глузман, В. Козаков, О. Кучерявий, О. Мещаніков, В. Мороз, О. Микитюк, Ю. Піменова, В. Сагарда тощо). Водночас слід зазначити, що проблема дослідження витоків розвитку теорії та практики організації самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти України зазначеного періоду ще не була предметом спеціального дослідження.

Зазначимо, що про актуальність означеної проблеми свідчать результати численних наукових конференцій та симпозіумів, науково-методичних семінарів, на яких розглядалися результати наукових досліджень вчених, аргументовані висновки науковців-практиків, висвітлені у фахових виданнях щодо необхідності удосконалення організації самостійної роботи у вищих навчальних закладах відповідно до вимог сьогодення. Однак, не дивлячись на те, що проблема

організації самостійної роботи студента у вищому навчальному закладі декларується нормативними документами та є об'єктом сучасних наукових досліджень низки вчених, практика її впровадження не приносить очікуваних високих результатів учасникам навчально-пізнавального процесу. Потреби удосконалення гуманістичної системи вищої освіти та виховання у країні вимагають урахування не лише прогресивних ідей світової і європейської думки, а й досягнень вітчизняної педагогічної теорії та практики досліджуваного періоду, екстракції цих досягнень і вдумливого творчого використання отриманого історико-педагогічного досвіду. Актуальність окресленої проблеми, важливість об'єктивного осмислення теоретичного й практичного досвіду минулого для розвитку сучасної вищої школи в Україні, відсутність ґрунтовних узагальнюючих історико-педагогічних досліджень проблеми розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти досліджуваного періоду зумовили вибір мети публікації.

Упродовж досліджуваного періоду (II половина XIX – початок XX ст.) із зміною потреб та мети (суспільства і індивіда) визначались пріоритетними сутність, зміст і види самостійної роботи. Необхідно відзначити, що активне використання поняття «самостійна робота» в досліджуваній період було детерміноване, насамперед, реформуванням у суспільстві в різних галузях господарювання, зокрема, в освіті. Обставини, які спричинили цей процес, пояснювались «особливою увагою до всякого роду проявлень духовних процесів, які відбуваються в окремій особистості, та розвитком активного діяльнісного початку в житті суспільно-політичному» [1, с. 342]. Важливо відзначити, що прогресивною думкою досліджуваного періоду була теоретично обґрунтована необхідність здійснення самостійної діяльності молодими людьми, яка виражалася у конкретній потребі розвиватися і удосконалюватися до визначення майбутнього ідеалу та прагнення до нього, що відображено в таблиці 1.

**Визначення потреби для самостійної діяльності в педагогічній думці
(II половина XIX – початок XX ст.)**

Таблиця 1

Автор	Потреба у самостійній діяльності	Рік
К. Ушинський	Потреба вихованця знайти собі корисну працю в світі	1860
П. Редкін	Старання розвиватися і удосконалюватися як внутрішня потреба	1863
Ф. Резнер	Внутрішня потреба молоді людини в діяльності й потреба у поєднанні інтересів з дорослими	1866
П. Юркевич	Потреба учня «прагнути розумом у країни невідомі»	1869
О. Вільман	Потреба у пізнавальній діяльності мислення, придбання і засвоєння знань, наповнення життя її справжнім змістом	1889
І. Бартошевський	Потреба у розвитку вроджених сил: духовних і тілесних людини відповідно до її призначення і мети	1891

Й. Дуб	Визначення майбутнього ідеалу і прагнення до нього	1905
С. Сірополько	Задовольняти вже існуючі потреби в знаннях, спонукати до розвитку потреби у самоосвіті.	1919

Потрібно відзначити, що, починаючи з другої половини XIX століття, у суспільстві виник значний інтерес до різноаспектних питань педагогічної теорії та практики. Спробою їх вирішення займались вищі заклади освіти, різні освітні товариства, гуртки, організації й окремі громадяни. І одним з вагомих на той період питань стала розробка проблеми рівня освіти особистості, як гаранту її індивідуального розвитку і розвитку суспільства. А потреба в самостійній освітній діяльності свідчила про певний рівень розумової зрілості людини: «пробудження потреби власної освіти повинно вважатись найважливішим кроком у свідомості народу, кроком, з якого починається вступ народу до епохи свідомих прагнень» [2, с. 37]. Аналіз цих положень дозволяє стверджувати, що в розумінні вітчизняних педагогів свідоме ставлення до своєї освітньої діяльності служило характерною ознакою людини і виявлялося в тому, що людина ставила в процесі освіти ту або іншу мету і досліджувала мету своїх прагнень.

У контексті дослідження доцільнішим буде вислів Г. Сковороди, який наголошував, що лише «споріднена праця сприяє досягненню єдності інтересів людини із інтересами суспільства» [3, с. 126]. Ідею мудрого філософа і учителя розвинув та обґрунтував К. Ушинський у роботі «Праця в її психічному і виховному значенні», у якій він особливу увагу приділяв «животворній силі внутрішньої особистої праці» [4, с. 104-121]. Видатний педагог писав: «Але тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим, і моральності, і щастя. Цей животворний вплив має тільки особиста праця того, хто працює. Матеріальні плоди праці можна успадкувати, купити. Але внутрішньої, духовної, животворної сили праці не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити за все золото Каліфорнії: вона є у того, хто працює» [4, с. 107].

Доречно для предметного поля нашого дослідження звернутися до трактування П. Редкіна про «освіту» і «освіченість». Для того, щоб визначити сутність освіти і конкретну характеристику освіченої людини певного суспільства, необхідно знати особливості цього суспільства. Вчений визначає їх таким чином: «Дух нашого суспільства проявляється переважно у прагненні до вільного розвитку своєї особистості, до вільної самодіяльності спільнот і громад, до асоціації або вільного об'єднання осіб через тотожність їх інтересів і занять, до гуманної людяності, ... тобто до розумової, моральної, громадянської та політичної свободи всіх і кожного...» [5, с. 970].

Отже, на основі аналізу наукових джерел ми маємо підстави стверджувати, що наприкінці XIX – початку XX століття у розумінні прогресивної громадськості уявлення про корисність матеріалу, що вивчається в процесі самостійної роботи, органічно поєднувалося з уявленням про ту моральну змістовність, яку повинна була забезпечити освіта.

Серед представників історико-педагогічного напрямку в досліджуваній період О. Духнович вперше ввів у «Народній педагогії» (1857) термін «самохотність» та обґрунтував доцільність самостійних робіт учнів з врахуванням принципу природовідповідності. Для виховання самохотності в навчальному процесі він

вважав різні види самостійних робіт, зокрема домашнє завдання, виправи духовні і тілесні [7, с. 422]. Активність учнів у навчальному процесі педагог визначав як принцип, що виховує ініціативу, допитливість, внутрішній потяг до знань, звичку учнів до самостійності і самодіяльності. Педагог, визначаючи суть навчання і виховання, вказував, що вони полягають у тому, щоб «...сили людини, тілесні і духовні, від природи дані, з молодості ... зберігати і вдосконалювати, ... для цього наставники хай слідують природі» [6; 7, с. 381].

Засновник психолого-дидактичного напрямку К. Д. Ушинський (щодо предмета нашого дослідження) – розглядав організацію навчально-пізнавальної діяльності як результат об'єднання діяльності викладача і діяльності студента, спрямованої на оволодіння знань репродуктивним і творчим способом. Можемо назвати еталоном організації самостійної роботи для суб'єктів навчально-пізнавального процесу науково обґрунтований та практично реалізований на прикладі початкового навчання у книгах педагога «Дитячий світ» (1861) і «Рідне слово» (1864). Саме в посібнику до викладання за «Рідним словом» учений розкрив систему засобів і прийомів викладання, спрямованих на самостійну роботу учнів та реалізував їх у практиці початкового навчання. Процес навчання вчений розглядав як свідомий, вольовий процес переходу від незнання до знання. Вчений наголошував, що самостійна праця ніколи відразу не дається, їй треба навчитись, використовуючи багатий арсенал методичних засобів. У цьому полягає завдання навчально-пізнавальної діяльності у вищому закладі освіти. Про необхідність виховання навичок самостійної роботи суб'єктів учіння вчений наголошує, що «...жоден наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає в тому, щоб привчати вихованців до розумової праці і що цей обов'язок важливіший, ніж викладання самого предмета» [4, с. 120].

Зазначимо, що на думку більшості педагогів, самостійний організм уникає примусової за своєю сутністю освіти і виховання ззовні, бо генетично тяжіє до самостійного здобуття знань і самовиховання. Одним з перших у досліджуваній період такі думки висловив П. Редкін, який у статті «Сучасні педагогічні замітки» («Учитель», 1863) наголошував про необхідність «пробуджувати в інших таке саме свідоме життя», яке неможливе без безперервного зародження і розвитку нових життєвих семен, без живого внутрішнього пробудження до саморозвитку і самоудосконалення, без постійного поступального руху вперед разом з життям людства, що розвивається» [8, с. 225].

Виходячи із системно-діяльнісного підходу до досліджуваної проблеми, для нас цінними є положення представників прогресивної педагогічної думки досліджуваного періоду про сутність самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищої школи (С. Гогоцький, М. Демков, О. Духнович, М. Пирогов, П. Редкін, П. Юркевич тощо). Наукові підходи вчених до означеної проблеми були різні, однак загальним теоретичним положенням було те, що організація навчально-пізнавальної діяльності студентів у навчальному процесі вищої школи визначалась як планомірна, упорядкована, чітка сукупність дій викладача та студента, спрямована на оволодіння знань, умінь і навичок останнім. Зокрема, П. Каптерев – як процес педагогічної взаємодії викладача і студента, під час якої педагог «допомагає і підтримує вихованця в процесі його саморозвитку» [9]; О. Духнович утвердив розуміння навчання як двоединого процесу, що передбачає не тільки творчу діяльність вчителя, а й свідому діяльність учня [6; 7]; М. Дем-

ков – «Навчальний метод є внутрішня організація навчання, внутрішній логічний порядок, а навчальна форма є зовнішньою діяльністю викладача при навчанні, ті прийоми, які він використовує для кращого засвоєння студентами навчального матеріалу» [10, с. 163]; Т. Локот – «Організація процесу навчання – це правильна, жива, плідна постановка навчальної діяльності молоді» [11, с. 89]; А. Медведков – як «планомірно» безпосередню сукупність дій викладача і студента, направлених на засвоєння знань останнім [12]; П. Юркевич – розумів організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів як упорядкування викладачем внутрішньої діяльності студентів, форму організації навчальної діяльності – як «метода взаємного навчання» [13, с. 242], і що найважливіше – «при здобутті знань учень повинен відчувати, що частка цього надбання належить його праці, його самодіяльності, його самоосвіті» [13, с. 277].

У контексті тематики дисертаційної роботи був проведений контент-аналіз визначення категорійної сутності самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти України досліджуваного періоду. Він передбачав виявлення й обґрунтування основних характеристик її розвитку відповідно до домінуючих тенденцій як індикаторів оцінки кількісних і якісних змін. Такий підхід характеризується об'єктивним вивченням історичних та історико-педагогічних джерел, застосуванням комплексу методів реконструкції історичної дійсності, а також відходом від апріорно крайніх позицій оцінки подій минулого.

Представниками прогресивної педагогічної думки досліджуваного періоду висловлені характерні означення самостійної роботи, які характеризують її вагомість та особливість у навчальному процесі вищої школи досліджуваного періоду, що представлені на таблиці 2.

Сутнісні характеристики самостійної роботи студентів у досліджуваній період

Таблиця 2

Автор	Сутнісні характеристики самостійної роботи
О. Духнович (1857)	«самохотність учня», «внутрішня радість наук»
П. Редкін (1858)	«збуджена вправами самодіяльність», «способи поліпшення засвоєння учнями наукового матеріалу», «робота із свободою думки і волі»
К. Д. Ушинський (1860)	«вільна праця», «особиста праця», «животворна сила праці», «розумова праця»
М. Пирогов (1863)	«самостійна наукова робота», «розумово самостійна діяльність студентів»
П. Юркевич (1869)	«внутрішня розумова самостійність», «розумовий такт», «розумова самодіяльність»
С. Гогоцький (1882)	«розумова робота», «навички до гармонійного механізму праці»
Г. Я. Франко (1883)	«розумова праця», «власна духовна праця», «володіти своїм мозком», «власна думка»
К. Єльніцький (1887)	«навички до розумової праці»
С. Миропольський (1902)	«розумова робота»

М. Сумцов (1909)	<i>спільна, «майже товариська» творча робота з молоддю, «розумова праця»</i>
Т. Локот (1912)	<i>«самостійна і самодіяльна думка», «наукова праця»</i>
М. Рубакін (1912)	<i>«звичка до розумової праці»</i>
С. Русова (1919)	<i>«активна праця», «самостійна творча праця», «свобідний вияв творчих нахилів і здібностей»</i>

Таким чином, аналіз наукових джерел, архівних матеріалів, результати проведеного категорійного аналізу предметного поля нашого дослідження дозволяють здійснити наступне формулювання досліджуваного феномену: *самостійна робота* в навчальному процесі вищих закладів освіти досліджуваного періоду – це, по перше, спільна діяльність викладача та студента (наукова, навчальна, практична тощо), яка мала за мету виховання самодіяльності особистості студента для самостійного засвоєння ним знань, умінь і навичок; по друге, – це діяльність індивіда, що здійснювалася ним своїми власними силами без сторонньої допомоги.

На нашу думку, таке визначення поняття характеризує основні ознаки самостійної роботи студента вищої школи досліджуваного періоду, мета ж, визначена молодою людиною та узгоджена із завданнями, визначає її зміст і сутність виконання (особистісна, початкова, наукова, виховна, практична, пізнавальна, фізична, трудова, естетична, етична тощо) на конкретному історико-педагогічному періоді. Таке визначення також найбільш точно відповідає напрямку нашого дослідження: ми намагаємось визначити та теоретично обґрунтувати шляхи модернізації самостійної роботи студентів у вищих закладах освіти з врахуванням вітчизняного педагогічного досвіду.

У процесі наукового пошуку виявлено, що еволюція сутності самостійної роботи як педагогічної категорії в досліджуваній період знаходилась у прямій залежності від значущості наукових і моральних принципів у житті суспільства.

Простежено послідовність генези розвитку від розуміння самостійної роботи як внутрішньої потреби в удосконаленні, одержаної людиною генетично, до усвідомлення її як чинника повноцінності життя. Отже, можемо зробити висновок, що у залежності від єдності інтересів держави і індивіда щодо потреб, мети самостійної роботи у системі вищої освіти, взаємозв'язку внутрішніх та зовнішніх мотивів діяльності, можливості вибору наявних та доцільних засобів, видів та форм діяльності залежить якість очікуваного результату самостійної роботи (лише знання, вміння, навички; сформована самостійна компетентна особистість фахівця), їх гармонійне поєднання чи їх повна або ж часткова відсутність.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в актуалізації провідних ідей вітчизняної педагогічної думки щодо проблеми розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти України досліджуваного періоду.

Література

1. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского языка в 30-60 гг. XIX ст. – М.: Наука, 1963. – 565 с.

2. Резнер Ф. Педагогическое обозрение // Учитель. – 1863. - № -. – С. 36-39.

3. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. — 1032 с.

4. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столстов (голова) та інші / Склали та підготували до друку Е. Д. Дніпров; За ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та інші. — Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. — К.: Радянська школа, 1983. — 488 с.

5. Редкин П. Современные педагогические заметки // Учитель. — 1863. — Т. III. — № 16 — С. 9-0-986.

6. Духнович О. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских. — Ч. I - Львів, 1857. — 126 с.

7. Духнович А. В. Естественнo-духовные рассуждения / Духнович А. В. Сочинения: В 4-х т. - Т. 2. — С. 583-611.

8. Редкин П. Современные педагогические заметки // Учитель. — 1863. - №5. — С. 225-229.

9. Капетерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / Под ред. А. М. Арсеньева; АПН СССР. — М.: Педагогика, 1982. — 704 с. — С. 682-698.

10. Демков М. И. Курс педагогики для учителей институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий. Изд-е 4, испр. — СПб.: Изд-во Думнов, 1915. — 354 с.

11. Локот Т. В. Мысли педагога о реформе школы. — СПб.: Тип. В. Д. Смирнов, 1912. — С. 89.

12. Медведков А. П. Педагогика для самообразования, школы и семьи. — Петроград: Издание Я. Башмакова и К^о, 1914. — 363 с.

13. Юркевич П. Д. «Курс загалної педагогіки з додатками». — М.: тип. И. Д. Сытина, 1869. — 404 с.

ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СОЦІОНІКИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

УДК: 37. 013. 42+3-0. 711+155. 2

Сторож В. В.

У статті автором визначається понятійне поле проблеми “педагогічна соціоніка” в системі підготовки майбутнього соціального педагога, дається ряд визначень провідних понять загалної і педагогічної соціоніки як інноваційних підходів у підготовці майбутніх фахівців соціонічного типу.

Ключові слова: соціоніка, педагогічна соціоніка, тип інформаційного метаболізму.

ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СОЦИОНИКИ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

Сторож В. В.

В статье автором определяется понятийное поле проблемы “педагогическая соционика” в системе подготовки будущего социального педагога, дается ряд определений ведущих понятий об-